

УДК 821.161.2-12.09'18/19" (090 О.Кобилянська)

ББК 83.3 (4Укр)

**ІНСЦЕНІЗАЦІЯ «ЗА ТВОРОМ» І «ЗА МОТИВАМИ ТВОРУ»
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА»
ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ)**

Н. В. Кукуруза

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Інститут мистецтв, кафедра театрального мистецтва;
м. Івано-Франківськ, вул. Сахарова, 34а*

Стаття присвячена осмисленню створення інсценізацій з позиції зміни або дотримання сюжету літературної першооснови. Автор фіксує особливості інсценізацій «за твором» і «за мотивами твору» на прикладі повісті «В неділю рано зілля копала» Ольги Кобилянської.

Ключові слова: *інсценізація «за твором», інсценізація «за мотивами твору», літературна першооснова, режисерське прочитання, театр.*

Проблема створення інсценізацій є доволі актуальною з огляду на потребу театрального репертуару в художньо досконалій і цікавій драматургії. Метою статті є виявлення особливостей створення інсценізацій «за твором» і «за мотивами твору». Обґрунтовуючи такий підхід, проаналізуємо відмінності інсценізацій на прикладі повісті «В неділю рано зілля копала» Ольги Кобилянської. Написаний у 1908 році, цей твір став добротною інтерпретацією пісні Марусі Чурай «Ой, не ходи, Грицю». Тут чулося гучне відлуння старого мотиву, події набули всеохопнішого опису. Сюжет (загалом побудований на відомій баладі) у прозі О. Кобилянської пройнятий сільськими народними ознаками, позаміськими законами поведінки. У повісті «В неділю рано зілля копала» письменниця майстерно розкрила важливу літературну тему, що надзвичайно часто переноситься у реальне життя, – тему любові і зради [1]. Тут О. Кобилянська не лише поставила проблемне питання нещасливого кохання, а й приховала одну з відповідей на нього, яку можна знайти у темі гріха.

Вказаний літературний твір має дві взаємозв'язані сюжетні лінії: перша – це трагічна доля циганки Маври, яка, покохавши боярина, народила «білу дитину з синіми очима» і покарана за зраду; її батька – скрипаля Андронаті, який рятує від розправи дочку та її дитину; а також молодого Гриця, підкинутого багатій гуцульській родині. І друга, лірична лінія – кохання: Тетяна кохає Гриця, Гриць кохає Настку, Настка кохає Гриця, Гриць кохає Тетяну. Ось така спрощена схема любовних перипетій героїв твору. Але в повісті все набагато складніше – драматично закручений сюжет, сумна доля головних героїв, трагічний фінал. Гриць порушує моральні норми, за що й отримує покарання:

*«Ой мати, мати! Жаль ваги не має, —
Най ся Грицуньо у двох не кохає!
Оце ж тобі, Грицю, за теє заплаता:
Із чотирьох дощок темная хата!» [2].*

Запозичивши з фольклорного твору «Ой, не ходи, Грицю» лише сюжетну канву, О. Кобилянська начебто полемізувала з цією обробкою, ставала ближче до баладного екзистенціалізму, адже «баладність» і полягала в можливостях розв'язки подій, у їх драматизмі й трагізмі. Порівняльний аналіз інсценізацій за повістю О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала» дає підстави стверджувати про певні відмінності інсценізації «за твором» та інсценізації «за мотивами твору». Адже «за твором» означає дотримання сюжету, «за мотивами твору» – привнесення у сюжет змін, що може загальною змінити концепцію п'єси, а відтак і вистави.

Одним із перших створив інсценізацію повісті режисер В. Василько, а першу постановку в 1952 р. здійснив Московський театр «Ромен» під назвою «Девушка счастья искала». Одночасно В. Василько скомпонував сценічний варіант п'єси для українських театрів [3]. 1955 р. відбулася прем'єра в Чернівецькому обласному музично-драматичному театрі ім. О.Ю. Кобилянської (режисер Б. Борін). За вимогою того часу у спектаклі з усією силою показано понівечене людське життя, загострено соціальне звучання конфлікту. Зберігаючи основну сюжетну лінію повісті, театр акцентував соціальні мотиви, народність, романтичну піднесеність. У виставі загострено тему боротьби з лихом, що гнітило простих людей, нищило, топтало їхні світлі почуття. Загибель Гриця і Тетяни – результат здебільшого соціальних умов, за котрих «пишним цвітом буяло горе» [4, 56]. Ця основна думка співзвучна тогочасній ідеологічній системі: «Так жадоба до багатства (Гриця – *авт.*) перемагає його почуття, які спалахнули до бідної дівчини». І ще приклад: «Актори... пластично проводили лінію розвитку образу, підводячи до основного завдання – висвітлення того, як соціальна нерівність нівечить людей, калічить їхні душі, почуття...» [4, 56].

Попри ідеологічну заангажованість вистав сама інсценізація В. Василька не змінює сюжет твору і зберігає його поетику. Навіть у ремарках використано описову прозу О. Кобилянської.

Сучасний український театр також звертається до сценічної версії саме В. Василька «за твором» О. Кобилянської. А. Канцедайло, режисер-постановник музичної драми «Зілля» в Донецькому академічному українському музично-драматичному театрі (2006 р.), був ознайомлений з кількома його варіантами і вважав, що вони несли в собі вульгарно-соціологічний характер. Тому ще він раз переглянув саму повість й адаптував на сцені одну з найвдаліших інсценізацій В. Василька, наповнив її важливими, на його переконання, думками О. Кобилянської: «Мені хотілося показати міру відповідальності будь-якої людини за те, що вона робить у цьому світі. Відомо, що ми страждаємо не тільки з-за власних помилок, а навіть з-за помилок наших предків. Усе у цьому світі не ви-

падкове, все взаємопов'язане. Недаром кажуть: чия біда – того й вина» [5].

Зміна назви твору у виставі на «Зілля» є концептуальною для режисера. Виокремлення мотиву отруєння з назви «У неділю рано зілля копала» робить на ньому особливий акцент та надає йому відцентрової сили усієї оповіді. Зілля спричинило смерть Гриця, але зіллям божевільна Тетяна вбивала лихо, яке причаїлося в ньому, яке, зрештою, заважало їм стати щасливими. «Тетяна Гриця свідомо троїть, – писала О. Кобилянська. – Вона ж у повісті троїть у божевіллі, з тою гадкою, що то вона не його, а саме лиш лихо троїть, що спонукало його двох кохати. Значить, під жодним варунком не з помсти, а в думці, що то якесь лихо в нім сховалося. І на зіллі, яким в знетямі Тетяна встелила дорогу і яке зведе зі світу її сина, танцює Мавра при звістці, що він живий, що її син – красень Гриць із села Третівці... І що є любов, – як не зілля, яке вкоренилося у долях героїв вистави: отруїло Маврину, чорним смутком оповило Настину, обірвало Тетяніну та Грицеву долю. Щоправда, Грицева доля, скоріше, була перекооти-зіллям...» [6].

Сучасним режисерським прочитанням «за твором» стала робота Федора Стригуна – у минулому виконавця ролі Гриця, а у 2004 р. режисера-постановника вистави «У неділю рано зілля копала» (за жанром легенда про кохання) в Тернопільському академічному обласному музично-драматичному театрі ім. Т. Шевченка. Створюючи інсценізацію, він вважає, що «все написане такою гарною мовою... Навіть слова замінити не можна...». В афіші вистави це підкреслено: «Автор п'єси: Ольга Кобилянська», що свідчить про дотримання режисером літературної першооснови тексту. В сценічному вирішенні Ф. Стригун шукає відповіді на питання: «Але для чого писала Ольга Кобилянська? ...Щоб подати сюжет про чоловіка, який любив двох? Було трактування, що за гріх платити доведеться. Інше: за гріхи матері відповідатимуть діти... Коли ставили “У неділю рано зілля копала” у Радянському Союзі, то шукали одразу вульгарну соціологію “багатий-бідний”. Гриця підкинули багатим, і він виріс таким собі дурнем. А чому? Бо він куркуль! Був би, скажімо, циганом, то був би хорошим і не псував би гарних дівчат. Кобилянська про це не писала. У неї всі були багатими. Кобилянська досліджує людину, яка була народжена від угорця-барона і циганки й виховувалася у доброго господаря-гуцула Дончука. Гриць – чоловік розшарпаний. Чоловік без платформи, але талановитий страшенно. Він не може реалізуватися у цій ситуації. Його тягне туди, за гори, де живуть якісь інші люди. Ось я і хочу дослідити у виставі неприкаяність, і що може статися з людиною, яка не має стержня, платформи. Це трагедія нереалізованого таланту...» [7].

Інсценізацію «за мотивами» здійснив у 2009 р. Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка (драматург Неда Неждана). Для режисера-постановника Дмитра Чирипюка головними стали вічні питання: чим різняться любов та пристрасть? де межа, після якої кохання перетворюється на руйнівну силу?, чи існує спокута за гріхи предків?

За словами керівника літературно-драматичної частини театру Наталії Пономаренко, вистава поєднує віковичну мудрість легенди і хвилюючий драматизм любовного трикутника: Настка – Гриць – Тетяна.

На переконання драматурга Н. Нежданої, проза О. Кобилянської – несценічна, тому довелося чимало дописувати і змінювати, але не йти наперекір авторові, а шукати свою тему в межах авторського тексту, зосібна повісті «В неділю рано зілля копала».

Головна тема у Н. Нежданої – тема роздвоєності людської душі. Саме двоїста натура Гриця підкреслюється як О. Кобилянською, так і Недою Нежданою. Це засвідчує бодай невеликий уривок тексту інсценізації:

М а в р а (*розкидає карти*) : Синоньку, в тобі дві душиці. А он, одна біла, як пані, пишна та горда, що не кожного хоче знати, а друга – вітрова, синку, землі не держиться, нічого не держиться, блукає, хитається... [8, 398].

В інсценізації тема роздвоєності натури Гриця закладена ще на її початку. Коли старий Андронаті залишає хлопчика на порозі хати Дончуків, він дістає ножа, робить собі надріз на руці, змазує малого кров'ю, кажучи при цьому:

А н д р о н а т і: Пам'ятай кров свою... [9].

З точки зору драматурга, в повісті О. Кобилянської закладена складна міфологічна основа, цей твір – майже притча, де реалізується тема роздвоєння людини, тема вибору і кохання. «Кожен наш вибір – фатальний, оскільки ним ми завжди робимо боляче комусь іншому і вбиваємо інші можливості» [10]. Саме тому вона бере за основу розгорнуту метафору фатальної роздвоєності у О. Кобилянської – передісторію народження Гриця. Виходить, у нього дві пари батьків, а тому два життя, в нього також два кохання. «У Кобилянської це гіперболізовано, але насправді ми всі подвоєні: це гени батька і матері» [10].

Щоб загострити дію на темі роздвоєння і трагедії вибору, Н. Неждана ввела в текст деякі події, які у О. Кобилянської взагалі не виписані. Перш за все це – сцена з весілля, в якій підкреслено свідомо випите Грицем зілля є ініціацією в інший світ (сцена 19 – весільний ритуал, коли Тетяна відкликає Гриця і він свідомо випиває зілля).

Т е т я н а: Хочеш? Випий. (*Він пильно дивиться на неї*). У цьому світі немає лиха, і ми знову будемо щасливими, як колись. (*Він бере пляшечку і випиває всю, дивлячись на неї*).

Картину отруєння Гриця О. Кобилянська залишає поза сюжетом твору. А читача наводить на думку, що Тетяна власноруч збрала зілля і отруїла Гриця, помстившись хлопцеві за зраду (у О. Кобилянської описано збирання зілля і божевілля Тетяни від скривдженого кохання) [8, 420-422].

Для ісценування Н. Неждани це – дуже важлива сцена, адже, на її думку, Гриць мав би знати, що дає йому Туркиня-Тетяна, що то отрута, але лише свідомо випивши її, він міг довести їй свою любов. Виходить, начебто є два кохання: в цьому світі і в тому, і він ніби справляє два ве-

сілля – земне і потойбічне, ця отрута – і є ініціацією в інший світ. В цьому світі одна жінка зробила за нього вибір і Гриць одружився, покинувши іншу, але це не було його вибором, він так і лишився роздвоєним між двох жінок, двох життів, двох доль, і тому гине.

В інсценізації також закладено символічну основу: вибрані події з тексту покладені на ритуальний рік. Тоді, як у своїй інсценізації В. Василько розгортає драматизм сюжетної лінії – Мавра, Раду, Андронаті; Гриць, Тетяна, Настка, то Неждана розгортає трактування Гриць – Син Божий.

Починається вистава з народження дитини – календарно це збігається з Різдом. Закоханість Гриця і Туркині – це весна, кульмінаційний вибір – свято Івана Купала, а фатальне одруження – осінь. За християнством народження Христа – це початок викупу гріхопадіння людини і потім переродження – жертва для викупу наших гріхів. Паралельний сюжет можна знайти і в О. Кобилянської – початковий гріх матері, її роздвоєння спокутується смертю сина. Гриць нібито стає жертвою для очищення роду.

Він любить двох, одну вибирає, інша його отрує, – до теми роздвоєння долучається тема фатуму. Мати Гриця теж любила двох і її син ніби спокутує її гріх. Мавра каже: «Тут вже мій гріх скінчився» [8, 429].

М а в р а: Ходім, тату... Тепер мій гріх скінчився... [9, 3].

Неждана переглядає повість і з позицій язичницьких вірувань, простежує в ньому чіткий цикл: народження – зима, закоханість – весна, вибір, смерть, як й інші можливості – осінь: «Раніше голосили і влаштовували плачі саме на весіллях, бо всі інші потенційні шляхи вмирили для людини, а під час поховань святкували і жартували, відзначаючи нове переродження людини для нового варіанту існування» [10].

Оголені символи й архетипи в тексті дали поштовх і для візуального рішення вистави: використані обряди, ритуальні ігри, тому в основі сценічних метафор – різні природи і стихії (вода, вогонь, дощ, грім як очищення, вода як коловорот).

Сцену оформлено такими станками, які водночас виступають і горами, і плотами, і урвищами. З цих пандусів на сцені і будинки роблять, і плоти, з яких у фіналі стрибає у воду Тетяна. Усе шлю – це екран для рухомих картинок таке напівмедійне рішення (сценограф А. Александрович-Дочевський).

Узагальнюючи, наведемо результати аналізу текстів інсценізації «за твором» В. Василька та інсценізації «за мотивами твору» Н. Нежданої у табл. 1.

Таким чином, в інсценізації „за твором” О. Кобилянської В. Василько бере за основу поетику повісті та дотримується сюжету. Хоча перші вистави за її інсценізацією нині виглядають ідеологічно заангажованими, все ж сучасні режисери-постановники звертаються до сценічної версії саме В. Василька. Режисер Ф. Стригун, створюючи власну інсценізацію, дотримується тексту повісті О. Кобилянської. В інсце-

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз інсценізацій В. Василька і Н. Нежданої

Інсценізація «за твором» В. Василька	Інсценізація «за мотивами твору» Н. Нежданої
Жанр	
Драма.	Притча.
Особливості створення	
Розгортає лише драматизм сюжетної лінії.	Розгортає трактування Гриць – Син Божий.
Не переробляє діалогів.	Переробляє діалоги, дописує сцени.
Розглядає суто трикутник – любов між двома парами з соціальної позиції.	Торкається «кармічної основи буття людських стосунків».
Взяв за основу поетику твору.	Взяла за основу філософію твору.
Дотримуються хронології між подіями у 20 років.	
Пролог	
Монолог Андронаті про першооснову гріха циган. Додається сцена свята з нагоди народження сина Маври. Як і в прозі О. Кобилянської, додав персонаж – циганку Мидору, яка сповіщає Раду, що син не його, а білий.	Діалог Андронаті і Раду про вирішення долі Маври. Виписана сцена, як Дончуки знаходять Гриця. Щоб підсилити значення втрати Маврою дитини, дописана сцена вертепного дійства, де вона хоче відібрати у вертепників дитину-ляльку.
Позиція «багач – бідний»	
Тетяна – з бідної сім'ї. «Ц и м б а л і с т: Мабуть, багач помер. Бідний немає овець та полонини, то за ним не будуть трембіти тужити».	Лише натяк у діалозі Андронаті і Настки: вона знає, ким є Андронаті для Гриця, чого немає в О. Кобилянської.
Символіка	
Через усі визначальні події в долі Гриця – друге народження, смерть, лейтмотивом проходить трембіта, як і в О. Кобилянської.	Символ трембіти не виписаний. Натомість родинний зв'язок між Грицем і Андронаті символізує скрипка. Символом у О. Кобилянської є птах-хижун. В інсценізації: «М а в р а: Він над тобою кружляє, доньцю. Дивись, та щоб не впала ти якому хижуніві-хлопцеві в очі».
Є тема цвіту папороті як символу Купальської ночі, як символу пошуку щастя.	
Квітка червоного маку – символ серця, душі Тетяни. Вона кидає мак під ноги Грицеві: «Г р и ц ь: Не журися нічим, Туркине, ти моя!»	Вінок у Тетяни як символ віднайденого щастя.
Драматургічна лінія Тетяни - Гриця	
Вибудовано сцену зустрічі Тетяни і Гриця особливо логічно: перед нею додається сцена-спогад Боярина-коханця і Маври одразу після розповіді Маври про нещасну любов. Це підкреслює трагічність ситуації.	Тетяна і Гриць поєднали свої долі у потойбіччі. «Епілог: Виходять люди зі свічками, що шукають Туркиню. Бачать вінок, що висвітлюється у темряві. На воді в примарному світлі з'являється човен із привидами Туркині і Гриця...»
Сцена Івана Купала	
Розгорнуто додає в сцені на Івана Купала ритуал з опудалом, яке Гриць топить з хлопцями одразу по розмові з Насткою про одруження. Він топить своє кохання до Тетяни.	Тетяна лише кидає вінок, який забирає вир.
Сцена божевілья	
У монолозі Тетяни.	У діалозі Тетяни з матір'ю.
Сцена обряду весілля	
Не виписана.	Виписана розширено, чого в О. Кобилянської немає.
Смерть Гриця	
Дотримується тексту авторки.	Виписана сцена, коли Гриць сам випиває отруту.
Музичний матеріал	
Інсценізація наповнена піснями: ліричними, обрядовими, жартівливими гуцульськими співанками.	У постановці використано буковинські, зокрема сороміцькі коломийки, й циганські народні мелодії.

нізації ж «за мотивами твору» Н. Неждана дописує ключову сцену: Гриць сам випиває отруту. Така зміна сюжету викликала полярні враження критиків, зокрема питання: «Чи слід втручатися в текст класиків? І наскільки? І з якою метою?». Таке прочитання класичного твору, звичайно, має право на існування, але що в результаті це дає глядачеві? Адже театр повинен пропонувати глядачам у виставі переконливу й гуманну концепцію світу.

Література

1. *Кірошка І.* Фемінізація у літературному просторі: особливості інтерпретації жіночих образів, або Чи потрібна гендерна рівність? / Ірина Кірошка: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://h.ua/story/13574/>
2. У неділю рано зілля копала. Пісні-балади: Бібліотека української літератури: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=23&bookid=2>
3. У неділю рано зілля копала. Інсценізація В. Василька. Драма на 2 дії. – Рукопис. – 71 с.
4. *Сулятицький Т.В.* Чернівецький обласний український музично-драматичний театр ім. О.Ю.Кобилянської. – К.: Мистецтво, 1987. – 123 с.
5. Класика завжди актуальна: Інтерв'ю с Анатолием Канцедайло. Беседовал Валерий Герланец: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://uznal.info/klassika-vsegda-aktualna-a7909.>)
6. *Загурська Е.* Донецьке «Зілля» / Ельвіра Загурська // «День», №20, п'ятниця, 10 лютого 2006: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/157193/>)
7. Режисер Федір Стригун: “Все життя на кухні ролі робив...” // “РІА плюс”: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://vn.20minut.ua/news/17344>
8. *Кобилянська О.Ю.* Повісті; Оповідання; Новели / Вст. ст., упоряд. і приміт. Ф.П.Погребенника; Ред.тому І.О.Дзевєрін. – К.: Наукова думка, 1988. – 672 с.
9. В неділю рано зілля копала, або «В одному тілі дві душі...». П'єса Неди Нежданої. За мотивами повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала». – Рукопис. – 27 с.
10. Неда Неждана у театрі Франка. Розмовляла Марися Нікітюк: Електронний ресурс: Режим доступу: http://teatre.com.ua/modern/neda_nezhdana_u_teatri_franka/).

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.11.2010р.

Рекомендовано до друку докт. мистецтвознавства, проф. Крулем П.Ф.

**FEATURES OF CREATION OF STAGE VERSIONS «AS WORK»
AND «MOTIF OF WORK»: ON THE EXAMPLE OF STORY
«ON SUNDAY MORNING DUG DRAUGHT»
OF OLGA KOBLYANSKA**

Nadija Kukuza

*PreCarpathian University by V.Stefanic,
Institute of Arts, department of dramatic art;
34a, Saharov street, Ivano-Frankivs'k.*

The analysis of creation of stage versions from position of changes or to remain of evolvement of the plot of literary text is given in the article. The author fixed the Features of creation of stage versions «as work» and «motif of work»: on the example of story «On Sunday morning dug draught» of Olga Kobylyanska.

Key words: *stage version «as work», stage version «motif of work», the literary text, producer reading, theater.*